

ЯГЕЛЛОНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ДЖОЗЕФА КОНРАДА**Анотація**

Стаття присвячена вивченню проблеми функціонування Ягеллонської концепції вільних народів у художньому світі Джозефа Конрада. Ідея симбіозу рівних націй як сутність Ягеллонізму виступає фактором, що сполучає й одухотворює світ пригод та випробувань морських творів Конрада, філософсько-поетична модель яких провіщає виникнення нової системи алегоризму мистецтва та літератури ХХ століття. Плюралізм та культурна толерантність в орбіті мультикультуралізму виявляються у мирному співіснуванні на морській палубі англійців та поляків, фіннів та норвежців, ірландців та шведів, негрів та американців міфопоетичним відгоміним Ягеллонської концепції конгломерату поляків, українців та литовців на теренах колишньої Речі Посполитої.

Ключові слова: *Джозеф Конрад, Ягеллонська концепція, симбіоз народів, месіанізм, алегорія, мультикультуралізм, національно-культурна ідентичність, плюралізм, культурна толерантність.*

Усвідомлення політично-культурного феномену Ягеллонізму в контексті мультикультурних розвідок обумовило **актуальність** дослідження функціонування Ягеллонської концепції у мультикультурному світі Джозефа Конрада. **Мета статті** – вивчення маніфестації особливостей Ягеллонського союзу націй у формуванні філософських та художніх поглядів англійського митця.

Воз'єднання з Литвою, Білорусією та Україною у ХVІ столітті було поворотним пунктом в історії Польщі. Ця унія перетворила державу з польським етносом у державу багатоетнічну, яка представляла собою конгломерат культур та етнічностей, в якому, крім домінуючої нації, тобто поляків, були литвини та русини: «Водночас Польща виступала мостом між Заходом та Сходом: у складі Речі Посполитої польський етнос (який релігійно та культурно належав до Західної Європи) співіснував з русинами, а також з іншими національними меншинами, які належали до культури східної», зазначає Веслав Крайка [10, с. 131]. Невипадково сама назва «Річ Посполита» – є перекладом-калькою з латини виразу «res publica» – «спільна справа».

Прагнення поляків до правди і справедливості було обумовлено історично. В. Потоцький та В. Семененко зазначають, що в шляхетському середовищі дуже рідко можна було зустріти «справжній фундаменталізм», адже культивувався «скоріше дух рівності, братерства та солідарності» [5, с. 95–96]. Тому не дивно пієтичне ставлення до унії польських патріотів. Так, річниця Люблінської унії в липні 1861 року як польсько-литовсько-українського єднання, вказує Ростислав Радишевський, стала приводом для прийняття рішення відновлення унії 1413 року і доповнення герба І Речі Посполитої зображенням архангела Михаїла (одного з покровителів України), «щоб перекреслити давню несправедливість і оголосити створення Речі Посполитої не двох, а трьох народів (поляків, українців та литовців. – О. Т.) <...> – об'єднання Польщі, Литви й Русі як “вільних із вільними, рівних із рівними”» [6, с. 112]. В цьому акті (Городельська унія була доповнена Гадяцьким договором 1658 року, який розповсюджувався по всій Польщі) стверджувалося, що союз, який єднав усі землі

Польщі, Литви та Русі-України, відновлюється, тому закликалося «на засадах повної рівності трьох об'єднаних народів і всіх віросповідань (єднатися. – *О. Т.*) у найтісніший союз для праці над підняттям нашої спільної Батьківщини з її сьогодишнього занепаду до отримання повної незалежності <...> наші ж права на незалежність, що не підлягають термінам давності, віддаємо на визнання урядів і совість народів із виробленим почуттям справедливості». Варто зазначити, що у відозві, виданій організаційним комітетом, до «братів поляків, русинів і литвинів», українці як братній народ, стояли на другому місці, після поляків.

В організації з'їзду на честь річниці Городельської унії в 1861 році та маніфестації з нагоди річниці підписання Люблінської унії кількома місяцями раніше велика заслуга належала Аполо Наленч Коженювському, батьку Джозефа Конрада, який був як польським, так і українським патріотом і «прагнув ушляхетнити українських селян, які разом із шляхтою мали розбудувати спільну вітчизну» [6, с. 112]. Крім цього, виношував задум повного повалення Росії, «як єдиної умови незалежності Польщі, в яку щиро вірила велика частина шляхти, був не далекий» [13, с. 67].

Таким чином, батько Конрада був зацікавлений у впровадженні певної моделі вишкленого ідеї української національної незалежності і, як наслідок, розвої української культури, впевнений Чеслав Мілош [11, с. 136; 12, с. 76–77]. Адже ідеалом Коженювського була колишня «могутня Річ Посполита» у форматі духовно-спорідненого існування націй, «об'єднаних ідеєю свободи» Ягеллонської концепції та польського месіанізму, що являло собою діаметрально протилежну концепцію націоналістичному задуму П'яста. Доказом цього, вказує Ростислав Радишевський, для Коженювського було теперішнє відбування покарання «на сибірських каторгах, на Кавказі та у вологодських лісах» представників всіх означених земель, що раніше боролися за свободу. В одному з послань він писав: «Польський народ волав молитовною кров'ю за батьківщину, про національне буття Корони, Литви й Русі; уряд, вислухавши його голос, запроваджує деякі зміни, але лише для одного Королівства, а в той же час катує у Вільні литовських поляків, гнітить і вивозить у Сибір поляків-русинів із Поділля, Волині та України» [6, с. 111–112].

Спроби реалізації Ягеллонізму робилися і у ХХ столітті, – Юзефом Пілсудським, родичем Конрада, який виступав носієм крайнього вираження Ягеллонської концепції і мріяв про відродження Речі Посполитої в кордонах до її розділів, включаючи українські, литовські та білоруські землі. Крім цього, союз Польщі та Української Народної Республіки на чолі з Семеном Петлюрою проти Червоної Армії після 1920 року як об'єднання українців з поляками проти більшовиків став теж своєрідним вираженням відповідності Ягеллонській ідеї, але, правда, вже «після війни з Польщею», – вказують Лоуренс Дейвіс та Джон Генрі Стейп [8, с. 481]).

Ідеологічно мультикультурна по суті Ягеллонська традиція жива й досі – вільний симбіоз народів, кожен з яких представляє свою правду та відмінні від інших релігію, звичаї, традиції, мову (хоча й досі, на погляд прибічників п'ястівської теорії, традиційне «ягеллонство» є формою польського імперіалізму по відношенню до східних сусідів, як, наприклад, відкрито заявляв Юліуш Мєрошевський на сторінках журналу «Культура» («Kultura»)) [7, с. 15]).

Павло Хостович зазначає, що врахування культурних особливостей завжди було обов'язковою умовою влаштування життя на цій території, мирного співіснування різнорідних груп населення. В одному з оповідань Леопольда фон Захер-Мазоха один український господар, відмовляючись платити данину на повстання 1863 року, говорить: «Я не поляк; я обиватель складеної з різних народів вільної держави, в якому всі народи рівні. Не знесу

жодного примусу, прибігаю під захист закону, а якщо тільки буде потрібно, готовий боронити свій дім та особисту свободу зі зброєю в руках» [9, с. 89]. Подібне висловлювання є виразом «захованого на Україні, ще від часів Ягеллонської традиції, вільного симбіозу народів та їх визначальних прав. Хто би там не мешкав, мусив би таке положення речей враховувати, хто мав нагоду дивуватися цьому, повинен був розглядати одночасно питання толерантності та честі», тобто саме тої форми, яка є обов'язковою для спільного життя народів [9, с. 89–90].

За словами Аполло Коженювського просто та лаконічно своє ставлення до значення та вартості не тільки союзу націй, а й соціальних станів висловлює український селянин. В його словах про польське січневе повстання бринить розчарування та біль від усвідомлення втраченої можливості спільної з поляками перемоги, розуміння кінця сподівань на захист своєї власної людської гідності: «“Нема чого укривати. В тридцять першому году ми були дурні, що з панами не стали, а тепер пани дурні, що з нами не держали”» [3, с. 208].

Фон Захер-Мазох захоплювався свободолюбством одних з перших демократів у світі, що виступали за «необмежену свободу й рівність», зірвиголовами та відчайдухами [5, с. 593], – українськими козаками, ідеалізуючи їх прагнення бути вільними та спалахуючу нестримну козацьку вдачу: «що не знає жодного пана і жодного слуги. Між Доном та Карпатами живуть вроджені демократи, ні візантійський імператор, ні варяги, ніякий король Польщі, ніякий цар не зламали їх духу, не підкорили їх свідомості. Вони завжди готові змінити плуг на спис, живуть маленькими республіканськими громадами, як рівні з рівними, для східних слов'ян – паростки майбутнього, паростки свободи» [1, с. 37]. Свободолюбство українців, як і свободолюбство поляків в цьому контексті виступають гарантією правди і внутрішнього розкріпачення та незалежності кожного з народів.

Ягеллонська концепція «вольності» здається Павлу Хостовичу єдиною можливою формою успішного співіснування великої кількості націй, що населяють територію українських кресів, де колись відбулося велике переселення народів. Їх «об'єднує лише одне». Розмаїтість місцевого пейзажу, несхожість архітектурних будівель, строкатість релігійних конфесій, відмінність культур, мов, звичаїв, традицій, професій, але однакові права і закони для всіх, безсторонній підхід у вирішенні майнових, сімейних та громадянських проблем, – ось ідеальна, для автора відмінна від європейської, модель державного врядування: «То як виглядала Україна, яку бачив Конрад, і яку з незначними змінами пам'ятаю зі своєї власної молодості? Люди представляли собою різношерсте та багатомовне видовище. Так описує Київ Титмар у XI столітті, яким я бачив його на початку століття XX. Більш міцним та витривалим, хоч і не менш різномірним, здавалося село. В українському морі, міцні від віків, як острови, стояли польські фільварки, шляхетські маєтки різного походження, католицького, православного та уніатського, села, населені біглими з Росії сектантами різних обрядів, болгарами, виходцями з оттоманської імперії, німецькими колоністами, католиками, протестантами, менонітами. Кожна з тих груп представляли свою правду та відмінну від інших релігію, звичаї, традиції, заняття. Їх не об'єднували ані спільні установи, ані визнання спільних прав та інтересів. Не тиснули на них ані спільні мури міст, ані тісні кордони. На величезній рівнині їх симбіоз був надзвичайно вільним. І об'єднувало їх лише одне – Ягеллонська концепція вольності, певним образом модифікована, зміст якої нам важко зараз навіть уявити. Образ рівнини, покритої свободними «островами» народів, є глибоко відмінним від тих, які є у Середземномор'ї та Західній Європі. <...> Захована в пам'яті деяких поляків фрагменти старого світу вольності робить їх відмінними від інших більше, ніж мова чи політичні інституції» [9, с. 89–91].

Спогади про давню шляхетську Річ Посполиту, де царювала Ягеллонська концепція співіснування вільних народів, містяться в колективному підсвідомому, національній пам'яті поляків. Стосунки між різними мовними групами залишалися так само вільними від істотних конфліктів в часи Джозефа Конрада, як і колись: «Щорічні з'їзди польської шляхти насправді не називалися сеймиками і не мали політичного значення, але <...> ще збереглося щось з часів тих давніх <...> Важливі зміни в цій площині принесло тільки поширення поняття про народну державу. Явища ці відбувалися значно пізніше» і Конрад не міг їх не знати з власного досвіду, вказує Павло Хостович [9, с. 9–10].

В родині, яка за свої політичні уподобання відбувала покарання у засланні, майбутній класик англійської літератури з дитинства жив в атмосфері польського демократизму в контексті Ягеллонської концепції. Алегоричні світи творів митця провіщали становлення нової митецької філософсько-поетичної майстерності. Одним з улюблених прийомів мистецтва й літератури кінця XIX–XX століття, – є перенос дії у закритий, обмежений простір, який має вираження в незалежному ідейно-філософському образі родинного гнізда («Ляльковий дім» Генріка Ібсена), санаторія («Зачарована гора» Томаса Манна), острова («Острів мертвих» Арнольда Бекліна, «Володар мух» Вільяма Голдінга) або ферми тварин («Скотоферма» Джорджа Оруелла), – які дають панораму сімейних стосунків, ідейно-інтелектуального життя, релігійно-богословських дискусій або революційно-тоталітарних програм. І, хоч алегоричне втілення зачиненого простору нерідко й раніше було об'єктом зображення в мистецтві та літературі попередніх епох (біблійний Едемський сад, «Човен дурнів» Ієронімуса Босха, «Корабель дурнів» Себастьяна Бранта, «Корабель-привид» Фредерика Меррієта, «Мобі Дік, або Білий кит» Германа Мелвілла), нове додаткове філософське наповнення отримує в модернізмі та постмодернізмі. Класицистичний формоутворюючий принцип єдності місця, часу та дії роману стає складовою ідейно-філософського змісту твору, починаючи з епохи модерн завдяки і Джозефу Конраду.

Такий самий замкнутий простір маніфестує і морський корабель Джозефа Конрада з його мультинаціональною командою. Спільнота людей на судні у відкритому морі – це алегорія не тільки нашої планети у відкритому космосі, а для письменника – ще й того світу, який назавжди зникнув, залишившись у підсвідомості, мріях та пам'яті народів, що колись населяли терена Речі Посполитої, були носіями духу авантюристичності, свободолюбства та конструктивізму, що колись сприяв створенню їх незалежності та державності.

Ідея симбіозу рівних націй, сутність Ягеллонської концепції виступає фактором, що сполучає й одухотворює світ пригод і випробувань морських творів Конрада. Англійці та поляки, фінни та норвежці, ірландці та шведи, негри, американці, – всі мирно співіснують на морській палубі. Їх спільна тяжка робота, нестерпний тягар відповідальності, нескінченні випробування шквалами, вітрами й тайфунами, їх безпросвітня, іноді даремна праця відтворюють перипетії реального життя на суші. Але в описі нелегкого існування моряка немає відчуття трагізму, фатальної екзистенціальної безвиході, які присутні у «наземних» професіях героїв Конрада. Менш за все письменник хоче викликати емпатію читача до подібної життєвої позиції. Напроти, – віру у велич людини, гордість за її незламність і героїзм, надію на краще майбутнє – такі почуття породжують рядки його творів, де йдеться про злагоджену працю представників різних культур.

Ягеллонська ідея обумовлює єдність багатонаціональної команди корабля у повісті «Негр з “Нарцису”», які досягають успіху і у боротьбі зі стихією, і у піклуванні за хворим негром Джемсом Уейтом. Автор порушує свій власний принцип перемоги героя над силами природи ціною власного життя, гасло «людини, яка перемогла стихію і терпить поразку в боротьбі з самим собою» [2, с. 316] у повісті має втілення звиятиги у боротьбі зі штормом за

корабель та за людину, на відміну від творів «Кінець неволі», «Звірюка», «Порятунок», «Харчевня двох відьом».

Зазвичай, протагоніст Конрада, пройшовши довгий шлях у досягненні мети в своєму ремеслі, усвідомлює свою особистісну поразку та безсилля. У повісті «Негр з “Нарцису”» все інакше: рятуючи корабель і спасаючи людину, героїв переповнюють почуття гордості та задоволення від виконаного обов’язку. Особливість твору полягає у втіленні різномірної, гетерогенної моделі існування народів на обмеженому просторі корабля «Нарцис», яка стає надзвичайно дієвою, коли виникає ситуація необхідності демонстрації існування тих людських якостей, що відрізняють порядну людину від непорядної, – милосердя, самопожертви, взаємовиручки та взаємодопомоги: «Невже хворий малий повинен залишатися без нагляду?» [4, с. 126]. Конкретні виявлення толерантності, моралі, гуманізму та рівноправ’я, характерні для самої концепції Ягеллонізму мають абстрактну метафізичну площину. Конрад малює, на перший погляд, дуже складну схему незалежних та водночас взаємопов’язаних національно-культурних ідентичностей, які репрезентують представники різних націй з відповідними ментальними та психічними особливостями, звичками та традиціями. Але усвідомлення сумісних завдань та спільного обов’язку робить культурно-різномірну команду надзвичайно злагодженою у головному, – гуманному ставленні до людини: «ми все ж ні за що не хотіли б втратити його. Питання про порятунок Джиммі після всіх витрачених зусиль перетворилося на особисту суперечку між нами і морем. Ми готові були прилипнути до нього. Якби нам (допустивши неймовірну гіпотезу) довелося затратити стільки праці і пережити стільки хвилювань через порожню бочку, ця бочка стала б для нас такою ж безцінною, як Джиммі <...> Зітхнувши ми знову потягли його наверх <...> і при цьому ми так ніжно несли його, немов він був весь зі скла ...» [4, с. 115–117]. Безперечно, сенс Ягеллонської системи людських цінностей міститься в ідейно-філософському підґрунті твору, – у повісті «Негр з “Нарцису”», як в жодному іншому, – вартість повторюваних, монотонних, але героїчних та самовідданих дій героїв залежать від цінності конкретної ідеї, що гуртує всіх.

З плином часу стара Річ Посполита, як держава, що була побудована на принципах рівності, демократизму та плюралізму, залишила спогади в серцях тих, хто її знав. Ягеллонізм, як узагальнююча ідея, колись дала життя ідеологічній та політичній концепції, що до наших днів спроможна захоплювати, об’єднувати та надихати. Романтика суспільно-державного поняття симбіозу рівноправних націй залишила відбиток у художній творчості Джозефа Конрада, що відчував у Сполученому Королівстві ностальгію по батьківщині, розташованій на території колишньої польської частини України, – у творі про високі стосунки носіїв культурно несхожих картин світу.

Література

1. Захер-Мазох фон Л. Жіночі образки з Галичини / Леопольд фон Захер-Мазох // Всесвіт. – 1994. – № 3. – С. 34–39. – Перекл. з нім. Наталі Іванчук.
2. Кашкин И. А. Для читателя-современника. Статьи и исследования / Иван Александрович Кашкин. – Москва : Советский писатель, 1977. – С. 295–320.
3. Коженювський А. Польща і Москва / Відп. ред. Р. Радішевський / Аполло Коженювський. – Київ, 2015. – 320 с. – Проект «Бібліотека польської літератури». – Пер. з пол. Р. Радішевського.
4. Конрад Дж. Негр с «Нарциса» // Конрад Дж. Зеркало морей. Каприз Олмейра. Изгнанник. Негр с «Нарциса» : Соч. в 3 т. – Т. 1 / Джозеф Конрад / сост. Т. Прокопов. – Москва : Терра, 1996. – 171 с. – Пер. с англ. В. Азова.

5. Потоцький В. П. Шляхта. Честь та гонор: факти, міфи, коментарі / В. П. Потоцький, В. І. Семененко. – Харків : ВД «Школа», 2014. – 672 с.
6. Радишеський Р. Профетичні візії у щоденнику Аполло Коженювського / Р. Радишеський. – Київ, 2015. – С. 106–132.
7. Чернова А. Роль Польши в восточной политике ЕС : автореф. дис. на соиск. наук. ступеня канд. полит. наук : 23.00.04 – политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития / А. В. Чернова ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации. – Москва, 2014. – 22 с.
8. Davies L., Stape J. H. Notes / Laurence Davies, John Henry Stape // Conrad J. The Collected Letters of Joseph Conrad in 9 Volumes / Joseph Conrad / Edited by Laurence Davies and John Henry Stape. – Cambridge ; New York ; Melbourne ; Madrid ; Cape Town ; Singapore ; São Paulo : Cambridge University Press, 2005. – V. 7 (1920–1922). – P. 481.
9. Hostowiec P. Bagaż z Kalinówki / Paweł Hostowiec // Conrad żywy: książka zbiorowa / wyd. staraniem Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie / red. Wit Tarnawski. – Londyn : B. Świdorski, 1957. – S. 87–91.
10. Krajka W. Czy polskość była dla Conrada przekleństwem, czy błogosławieństwem? / Wiesław Krajka // Polskość i Europejskość w Josepha Conrada wizjach historii, polityki i etyki / Redakcja Naukowa : Wiesław Krajka. – Vol. VIII. (Joseph Conrad: East European, Polish and Worldwide). – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2013. – S. 131–154.
11. Miłosz Cz. Apollo N. Korzeniowski: Joseph Conrad's Father // Mosaic. A Journal for the Comparative Study of Literature and Ideas Published by the University of Manitoba Press. – 1971–1972. – No. VI/4. – С. 136. – Trans. Reuel K. Wison.
12. Miłosz Cz. Apollo Nałęcz Korzeniowski // Kultura (Paris). – 1956. – No. 2. – С. 76–77.
13. Zdrada J. Apollo Korzeniowski's "Poland and Muscovy" / J. Zdrada // Yearbook of Conrad Studies (Poland) / editorial board: Andrzej Busza, Jolanta Dudek, Zdzisław Najder, Krystyna Stamirowska. – 2008–2009. – Vol. IV. – Kraków : Jagiellonian University. – P. 21–96.

TKACHUK O. P.
Khmelnitsky National University

JAGIELLONIAN CONCEPT IN JOSEPH CONRAD'S ARTISTIC WORLD

Summary

This article is devoted to the investigation of Jagiellonian concept problem of free nations in Joseph Conrad's artistic world. The idea of Jahellonizm is a factor connecting and spiritualizing the world of adventure by Conrad, its philosophical and poetic model heralds the emergence of a new allegorical system of art and literature in XX century. Multicultural pluralism and cultural tolerance in the peaceful coexistence of equal nations is a mythopoetic reverberation of Jagiellonian conglomerate of Polish, Ukrainian and Lithuanian in the former Commonwealth.

Key words: Joseph Conrad, Jagiellonian concept, symbiosis of nations, messianism, allegory, multiculturalism, national and cultural identity, pluralism, cultural tolerance.